

УДК 159.98:37

Дітюк Павло Павлович, старший науковий співробітник лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

e-mail: ppdd@i.ua

СИТУАТИВНА АКТИВНІСТЬ, ВІДНОСНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА СВОБОДА ВИБОРУ

Анотація

У статті розглянуто зміст поняття «активність» та ситуативну обумовленість активності. Ситуацію визначено, насамперед, як ситуацію дії. В свою чергу, дію завжди обумовлено метою суб'єкта дії. Тому розгляд ситуації доцільно починати з визначення, що саме діє та на що саме цю дію направлено. Виділено такі елементи аналізу, як межі ситуації, склад дійових осіб, їхні дії та обґрунтування цих дій. Активність визначено, насамперед, як атрибутивну властивість суб'єкту, яку може бути реалізовано шляхом свободи вибору та прийняття відповідальності за його наслідки. В підґрунті активності суб'єкта полягає свобода як можливість здійснення вибору між різними варіантами дій або бездіяльності та необхідність прийняття особистої відповідальності за результати та наслідки цього вибору. За умови відсутності можливості здійснення вибору ані свобода, ані активність суб'єкта неможливі, відповідно неможлива реалізація суб'єктності як такої. Свобода вибору може бути здійснена в такі способи, як обрання об'єкту дії, обрання цілей в оперуванні з об'єктом дії, обрання способів та засобів оперування з об'єктом задля досягнення обраних цілей. Свобода ніколи не є абсолютною, але, зазвичай, має ті або інші обмеження: у виборі об'єкту, у цілепокладанні, у засобах, ресурсах, ситуації та ін. Тому, щодо характеристики свободи, цілком доцільне використання технічного терміну «ступінь свободи». Однак можливість вибору, бодай за наявності обмеженої кількості варіантів, є її необхідною умовою. За відсутністю

такої можливості мова не може йти про свободу, активність та суб'єктність.

Ключові слова: суб'єкт, свобода, ступінь свободи, активність, вибір, ситуація, дії, обґрунтування дій.

Dityuk Pavlo Pavlovych, senior researcher, associate of the Laboratory of Modern Information Technologies of education Institute of Psychology G.S. Kostyuk NAPS of Ukraine

SITUATIONAL ACTIVITY, RELATIVE SUBJECTNESS AND FREEDOM OF CHOICE

Summary

In the article, the concept of "activity" is reviewed. Activity is an attribute of subject, and it can be realized at freedom choice and taking a responsibility of effects. The situation is determined as a situation of action. There is a discussion about subject and object of situation, situation activity, elements of freedom choice and possibilities of influence on it. In the grounds of the subject's activity is freedom as the possibility of choosing between different options or inactivity and the need to adopt of personal responsibility for the results and consequences of that choice. In the absence of the exercise of choice nor freedom nor subject's activity is impossible, accordingly impossible of subjectness realization itself. Freedom of choice can be made in the following ways: object of action selection; selection of goals in operating with the object of action; selection of methods and means to operate with the object to achieve the chosen goals. Freedom is never absolute, but usually has these or other restrictions: in the choice of objects, goal-setting, means, resources and other situations. Therefore, regarding the characteristics of the freedom, it is appropriate to use the technical term "degree of freedom". However, the choice, even if a limited number of options, it is a prerequisite. In the absence of such an opportunity, we cannot talk about freedom, activity and subjectness.

Keywords: subject, freedom, activity, choice, situation.

Дитюк Павел Павлович, старший научный сотрудник лаборатории современных информационных технологий обучения Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

СИТУАТИВНАЯ АКТИВНОСТЬ, ОТНОСИТЕЛЬНАЯ СУБЪЕКТНОСТЬ И СВОБОДА ВЫБОРА

Аннотация

В статье рассматривается содержание понятия «активность» и ситуативный характер активности. Ситуация определяется как ситуация действия. В свою очередь, действие всегда на что-то направлено и осуществляется с определённой целью. Поэтому рассмотрение ситуации целесообразно начинать с определения того, что действует и на что это действие направлено. Выделяются такие элементы анализа, как границы ситуации, состав участников, их действия и основания этих действий. Активность понимается как атрибутивное свойство субъекта, которое реализуется путем свободы выбора и принятия ответственности за его результаты. В основании активности субъекта находятся свобода как возможность осуществления выбора между различными вариантами действия или бездействия, а также необходимость принятия на себя субъектом этого выбора ответственности за прямые результаты и побочные последствия такого выбора. В отсутствие выбора свобода, активность и собственно субъектность не могут быть реализованы. Свобода, как правило, есть не абсолютной, а относительной характеристикой, так как обычно имеет те или иные ограничения, в связи с чем уместным будет использование термина «степень свободы». Однако именно возможность выбора, хотя бы и из ограниченного количества вариантов, есть ее необходимое условие.

Ключевые слова: *субъект, свобода, степень свободы, активность, выбор, ситуация, действия, основание действий.*

Активність як властивість суб'єкта.

У найбільш загальному вигляді активність (англ. *activity*) розуміють як таку взаємодію або ставлення організму до оточуючого середовища, під час яких організм постає суб'єктом, якій цілеспрямовано впливає на об'єкт з метою реалізації власних потреб. Власне суб'єктність може зникати і відроджуватися в різних видах життєдіяльності, у бутті, що змінюється. В цих процесах, які взаємодоповнюють одне одного, суб'єктність відповідає множинності тексту буття, вчинку, наративу, дискурсивної практики, множинності інтерпретацій тощо [13]. У соціогуманітарних науках зазвичай поняття «суб'єктна активність» розглядається дослідниками як певна цілісна характеристика активності людини, що виявляється в її діяльності та поведінці, що розвивається самим суб'єктом, ним самим організовується та контролюється [10].

Активність, насамперед, є невід'ємною, атрибутивною властивістю суб'єкта, яка полягає безпосередньо в підґрунті власне суб'єктності. Відповідно, аніякої позасуб'єктної активності не існує і не може існувати. На протилежність активності суб'єкта, об'єкту притаманна реактивність як здатність змінювати параметри стану або руху у відповідь на зовнішні впливи та у такому ступені, який обумовлений зовнішнім впливом.

В підґрунті активності суб'єкта полягає свобода як можливість здійснення вибору між різними варіантами дій або бездіяльності та необхідність прийняття особистої відповідальності за результати та наслідки цього вибору. За умови відсутності можливості здійснення вибору ані свобода, ані активність суб'єкта неможливі, відповідно неможлива реалізація суб'єктності як такої.

Свобода вибору може бути здійснена в такі способи.

1. Свобода обрання об'єкту дії.
2. Свобода обрання цілей в оперуванні з об'єктом дії.
3. Свобода обрання способів та засобів оперування з об'єктом задля досягнення обраних цілей.

Свобода, вочевидь, ніколи не є абсолютною, але, зазвичай, має ті або інші обмеження: у виборі об'єкту, у цілепокладанні, у засобах, ресурсах, ситуації та ін. Тому, щодо характеристики свободи, цілком доцільне використання технічного терміну «ступінь свободи». Однак можливість вибору, бодай за наявності обмеженої кількості варіантів, є її необхідною умовою. За відсутністю такої можливості мова не може йти про свободу, активність та суб'єктність. Зрозуміло, що у такому випадку можливо обговорювати лише реактивну поведінку об'єкта.

Втім, окремо зазначимо, що свобода вибору може бути реалізованою не тільки у просторі задуму та реалізації певних дій, але й у просторі ставлення до таких дій. Як то казав принц Флорізелъ у відомому фільмі, «добре, я буду обідати, але без жодного задоволення».

Ситуація як об'єкт активності.

Питання об'єкту дії, та, відповідно, об'єкту активності, не є таким простим, як здається на перший погляд. Власне методологічний розгляд поняття «об'єкт» зроблено Г. П. Щедровицьким, який стверджував, що аніяких об'єктів у суто натуралістичному розумінні не існує [15].

Майже неймовірно, але цю тезу було сприйнято й навіть розвинуто у такому специфічному середовищі, як Генеральний Штаб Радянської Армії. Так, у монографії «Основи управління військами у бою» група вищих офіцерів обговорює поняття управління та його об'єкту [7]. Спочатку автори припускають, що об'єктом управління штабу є свої війська. Управління

здійснюється за допомогою Уставів, Наказів та інших керівних документів та, за необхідності, усних розпоряджень. Ланка зворотного зв'язку існує як рапорти та доповіді з військ до керівного органу. Втім, за таких уявлень незрозуміла різниця між мирним та воєнним станом, більш за те – під час війни завданням армії стає вплив на війська супротивника, тобто управління ними. Але ж вони не надають аніяких рапортів та доповідей до наших штабів, що немов би робить управління неможливим. Тому військові були змушені визнати, що концепція зворотного зв'язку не є релевантною складності проблеми; ніякого зворотного зв'язку у натуралістичному сенсі не існує, проте отримання інформації щодо стану та руху об'єкту або частини об'єкту управління є окремою, специфічною діяльністю. Таке розуміння цілком логічно призводить їх до усвідомлення, що об'єктом управління штабу є не власні війська і не війська супротивника, але весь процес їхнього маневрування та протидії, отже – власне вся ситуація двобою, а у граничному розумінні – вся ситуація війни [там само] .

Отже, об'єктом дії завжди є ситуація. Поняття ситуації, яке використовують представники етики, соціології, політології, юриспруденції, психології на низки інших, переважно соціогуманітарних дисциплін, є, напевне, більш інтуїтивно зрозумілим, ніж категорійно визначеним. У найбільш загальному вигляді ситуацію розуміють як певну сукупність або систему всіх зовнішніх обставин, до якої належить суб'єкт. Зовнішні обставини вважають незалежними (або умовно незалежними) від суб'єкта у просторовому, часовому та функціональному сенсі. Як певні синоніми до поняття ситуації використовують такі терміни як середовище, контекст, гештальт, умови, рамки, фрейми. Втім, зазвичай легше натрапити на певні визначення окремих класів ситуацій, на кшталт соціальної ситуації розвитку як сукупності всіх суспільних відносин, або екстремальної ситуації, або проблемної ситуації тощо, аніж ситуації як такої. Все це неодноразово було зазначено різними дослідниками [6]

Немає особливого сенсу наголошувати, що врахувати всі виключно обставини теоретично неможливо та практично не потрібно, бо інакше матимемо справу з тією самою гегелівською «безглуздою нескінченністю». Зрозуміло, що навіть у найбільш загальному вигляді можуть бути врахованими не всі обставини, а тільки найбільш суттєві. Але тут виникає питання розрізнення важливих та неважливих, значущих та незначущих обставин. Так само зрозуміло, що такий розподіл може бути здійсненим не в абстрактному, а в цілком конкретному плані, а задля його здійснення треба мати певне підґрунтя. Тому потрібно дещо конкретизувати поняття ситуації, зробити спробу визначити її сутність та хоча б найбільш важливі складові.

З першого погляду, почати було б доцільно з визначення меж ситуації як такої. Ситуація є контекстом до активності суб'єкта, але ж водночас ситуація має власний контекст. М. Гартман взагалі вважав, що людина рухається у житті, здійснюючи переходи з однієї ситуації до іншої [3]. Якщо погодитися з цією думкою, цілком можна вважати, що ситуація – це є одиниця аналізу онтогенезу. Фактично, саме до такого висновку доходять Л.С. Виготський та Д.Б. Ельконін [2; 16]. Ми би лише доповнили цю думку тим, що людина, зазвичай, задіяна водночас у багатьох ситуаціях, які розгортаються за різними напрямками, з різною інтенсивністю та емоційною забарвленістю.

Кожна ситуація повинна відокремлюватися певною межею від іншої, а точніше, від інших ситуацій, бо інакше поняття ситуації взагалі не буди мати аніякого змісту. Однією зі спроб визначення таких меж є поняття про хронотоп. Хронотоп (від давньо-грецького $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$, «час» та $\tau\acute{o}\pi\omicron\varsigma$, «місце»), або закономірний зв'язок просторово-часових координат – термін, який був введений до наукового вживання О.О. Ухтомським [13], а потім поширений М.М. Бахтіним на гуманітарну площину [1]. Напевне, навіть більш відомим є уявлення К.С. Станіславського щодо ситуації як єдності простору, часу та дії. Останнє доповнює уяву про хронотоп певною діяльнісною характеристикою

та робить будь-яку ситуацію, в першу чергу, ситуацією діяльності. Якщо виходити з цього, визначення меж ситуації мусить мати діяльнісний характер та здійснюється суб'єктом діяльності, отже, є насамперед суб'єктивним та обумовлене зацікавленістю та можливостями суб'єкта.

Таким чином, якщо спочатку ми мали намір рухатися від визначення меж ситуації до її змісту, то тепер виникає потреба змінити напрям руху – від визначення суб'єкта та зміста ситуації до встановлення її меж.

Суб'єктність як відносна характеристика.

Суб'єктом ситуації, за визначенням, є той, хто її замислив, створив, розгорнув, згорнув та закрив. Таким чином, протягом розвитку ситуації її суб'єкт може змінитися. Цілком можливо, що замислює ситуацію один суб'єкт, створює її другий, розгортає третій, згортає четвертий. А потім знов з'являється перший та закриває ситуацію взагалі.

Більш за те, ситуація може бути і досить часто дійсно є полісуб'єктною, в той самий час для кожного суб'єкта вона буде залишатися особистою, власною та унікальною. Тут треба ще раз нагадати, що суб'єктність – це не стільки абсолютна характеристика, скільки відносна. В основі суб'єктності полягає свобода, яка завжди має певні обмеження. Отже, суб'єктність як можливість здійснення вибору за умов існування обмежень може реалізовуватися на різних рівнях.

На першому (умовно) рівні суб'єкт вирішує, чи створювати певну ситуацію, чи ні, і тим реалізує свою свободу, активність та суб'єктність. Мабуть, це – найвищий ступінь свободи.

На другому рівні суб'єкт вирішує, чи входити в існуючу ситуацію, чи не входити. Свобода суб'єкта тут вже обмежена наявністю певної ситуації. Відповідно, маємо ступінь свободи нижчий, ніж у попередньому випадку, але вона може реалізовуватися як вибір щодо своєї участі або неучасті у ситуації.

На третьому рівні суб'єкт вирішує, які цілі він ставить перед собою у ситуації. Свобода обмежена вже необхідністю участі у ситуації, та реалізується як цілепокладання.

Надалі суб'єкт вирішує, які дії він збирається здійснити для досягнення обраних цілей, які ресурси для цього треба задіяти, де саме і в який час, як буде ставитися до ситуації. До речі, останнє – найулюбленіший локус практичної психології. Можна продовжувати, але напрямок зрозумілий.

Якщо свобода має певну ступінь, то суб'єктність, яка має свободу в підґрунті, є також не абсолютною, а відносною характеристикою. Відносний характер суб'єктності надає нам принципову можливість розглядати її зміни та можливості впливу на ці зміни. Вплив на суб'єктність та активність як її провідну властивість може бути здійснено шляхом створення відповідної ситуації.

Виникнення ситуації та її зміст.

У загальному вигляді можна розглянути декілька способів виникнення ситуацій.

1. Ситуації, що склалися природним чином, тобто такі, які не мають суб'єкта у звичайному розумінні. Прикладом такої ситуації може бути, припустимо, виникнення загрози зіткнення з Землею великого астероїду, що унеможливить подальше існування людства або його значної частини. Принципово важливо, що така загроза стає ситуацією лише у тому випадку, коли власне факт загрози хтось помітив, усвідомив та розцінив як такий, що вимагає певних дій, або, принаймні, переживань.

2. Ситуація не є природною, але сприймається як така. Прикладом може бути будь-яка процедура з соціокультурного простору, наприклад, складання вступних іспитів до ВНЗ. Ця процедура не існує завжди й незмінно, але досить довго задля того, щоб «оприроднитися» та сприйматися як свого роду природне явище [15].

3. Ситуація безумовно кимось створена, навіть у тому випадку, якщо суб'єкт та його наміри не є відомими.

Головним змістом ситуації є проблема. Проблема – це те, що виокремлює ситуацію з більш широкого контексту, та, відповідно, її формує. Якщо проблему вирішено, знято або переглянуто, ситуація як така припиняє своє існування. Таким чином, визначення та вирішення, зняття або перегляд проблеми визначають наявність ситуації та її межі. Але загроза падіння метеориту стає проблемою не тоді, коли вона фізично виникає, але лише з моменту її усвідомлення. Усвідомлення тим, хто, власне, й усвідомив це як проблему. Відповідно, аніяка проблема не має об'єктивного характеру, але, так само як ситуація, є результатом оцінювального співвіднесення того, що є, з тим, що має бути. Ситуація існує аж доти, поки не змінюється її головний зміст – проблема. За умови зміни проблеми має сенс казати про зміну ситуації [4].

Учасники ситуації та їхні дії.

Будь-яка проблема когось зачіпає, бо інакше це – не проблема, а деякий казус. Відповідно, будь-яка ситуація, що має у підґрунті свого змісту проблему, беззаперечно є чиеюсь ситуацією або не є ситуацією взагалі. Тому, крім проблеми, ситуація обов'язково повинна мати учасників.

Як вже йшлося раніше, будь-яка ситуація є ситуацією діяльнісною. Хоча діяльність в цілому є безсуб'єктною, у будь-якій ситуації є суб'єкт саме цієї діяльної ситуації. Суб'єкт, маючи певну ціль, здійснює відповідні дії щодо об'єкту. Якщо учасник ситуації лише один, то він займає обидві позиції – як суб'єкту, так і об'єкту, але цей випадок потребує окремого аналізу.

Незважаючи на зайняту позицію, будь-який учасник ситуації сприймає цю ситуацію як особисту, до того ж робить в притаманний лише йому, тобто унікальний спосіб. Це, зокрема, виявляється в тому, що проблема, склад учасників ситуації та її межі не обов'язково будуть співпадати у сприйманні

різних учасників, а для неупередженого спостерігача може відкриватися зовсім інший зміст ситуації та її склад, розуміння яких є недоступним для безпосередніх учасників. Протягом розвитку ситуації склад учасників та їхні ролі можуть змінюватися, а цілісність ситуації буде визначатися та перевизначатися кожним з учасників виходячи з проблеми у такому вигляді, як-то вона їм здається. Учасники можуть мати не лише об'єктні характеристики, але також і певну ступінь суб'єктності, коли вони здатні не лише реагувати на зовнішні стимули, але й здійснювати також вибір на тому чи іншому рівні.

Учасники ситуації є учасниками у тому ступені, в якому вони у ній задіяні, тобто – здійснюють певні дії. Інколи їх також називають дійовими особами або акторами. Завдяки тому, що смисл діяльності зазвичай не є безпосередньо даним, дії учасників, за певних умов, можуть виглядати як бездіяльність.

Підґрунття дій учасників ситуації.

Існує відомий вислів, який, як вважає психологічна традиція, належить А. Адлеру: якщо до вас повзе ядовита змія, чи вам тільки здається, що вона є ядовитою, ваша реакція буде однаковою. Інакше кажучи, реакція є похідною не від реальності, а від того, яким чином ця реальність сприймається, тобто – на її оцінюванні. Поза сумнівом, вплив власне реальності неможливо відкинути – бо змія ж таки існує, але вирішальне значення має все-ж таки саме оцінювання.

Будь-яке оцінювання вимагає здійснення процедури співставлення об'єкту оцінювання с чимось, що є підґрунтям для оцінювання – в якості останнього свідомо або несвідомо використовуються такі конструкти, як традиції, ритуали, знання, еталони, норми, досвід, установки, цінності, потреби, інтереси, цілі, проекти, смисли, замисли, стратегії, мотиви, плани дій або вподобання. Вони де у чому співпадають, де у чому відрізняються, але нас цікавить можливість згрупувати їх у наступний спосіб.

По-перше, це індивідуальний досвід у найширшому його розумінні. Цей досвід завжди, за визначенням, орієнтований на індивідуальне минуле. Крім того, досвід апріорно орієнтований на те, що ситуації залишаються незмінними або зміни будуть незначуще малими. Тому досвід фіксується як система нормування дій у певних класах ситуацій.

По-друге, це над-індивідуальний досвід. Такий досвід існує у просторі соціуму та культури у вигляді системи соціокультурних норм та засвоюється індивідом у процесі соціалізації. Він задає систему суспільно ухвалених, бажаних або, принаймні, припустимих дій у культурно-типових ситуаціях [4; 15].

По-третє, окрім норм, які орієнтують діяча у минуле, підґрунтям для дій можуть стати проектні утворення, які нормують не минуле, але майбутнє. Проектні утворення мають певні особливості – з одного боку вони конфліктують з існуючими нормами, тому що виходять за їхні межі; з іншого боку – проекти можуть бути розробленими тільки спираючись на існуючі культурні норми проектування.

Таким чином, будь-які дії учасників ситуації ґрунтуються на співвіднесенні ними свого сприйняття ситуації з власною уявою про її норму як те, якою вона повинна бути. Якщо вони співпадають у межах припустимих відхилень, ситуації як такої не існує. Якщо відхилення виходить за межі припустимих, це фіксується як проблема, тобто – виникає ситуація.

З психологічної практики відомо, що зазвичай проблема виникає не як усвідомлення, але у вигляді переживань, страждання, тривоги, тобто скоріше може бути визначеною у термінах афектів.

Проблема та звідки вона виникає.

Існує деяка, досить обмежена кількість можливостей виникнення проблем, в яких проблема постає як наслідок:

1. Зваженого та коректного оцінювання реальності як такої, що містить дійсну проблему для суб'єкта оцінювання. Цей випадок особливих коментарів не потребує.

2. Помилкове сприйняття реальності як такої, що містить проблему. Це можливо у наступні способи.

По-перше, помилка сприйняття. Будь-яке сприйняття є, у певній мірі, ілюзорним, але ця ілюзія постає як реальність. Виключення складає вигадана Лейбніцем апперцепція як певний абсолют – гранично ідеальне сприйняття, але це – лише теоретичний конструкт на кшталт абсолютно чорного тіла або ідеального газу.

По-друге, проблема може бути визначена на ґрунті норм, які мають таку властивість – з часом втрачати актуальність. В умовах ситуації змін досить важко користуватися застарілими нормами, бо можна впасти в оману. Але ж треба ще усвідомити, що норма вже є застарілою, а це аніяк не найпростіше завдання.

По-третє, може бути некоректно виконано власне процедуру оцінювання як співвіднесення реальності і норм, коли відхилення можуть бути визнані неприпустимими у тому випадку, коли вони такими не є. З цього приводу В. Я. Дубровський зазначав, що існує також так звана припустима норма відхилення, яка, до речі, теж має час від часу переглядатися [5].

3. Помилкове визначення сутності проблеми.

У цьому кластері також існує кілька можливостей.

По-перше, це неповне або невірне визначення складу учасників ситуації.

По-друге, це неповне або невірне визначення складу їхніх дій. Цей тип помилки безпосередньо пов'язаний із попереднім – якщо учасника ситуації не вважати за такого, його дії також залишаються поза розглядом.

По-третє, це неповна або невірна уява про підгрунття дій учасників ситуації.

По-четверте, це помилкове розуміння власного відношення до ситуації, власних дій та їхнього підгрунття.

Ситуативний зміст активності суб'єкта.

Активність суб'єкта може бути реалізованою завжди по відношенню до ситуації дії. Втім, межі ситуації визначає та перевизначає особисто суб'єкт, що надає йому можливість формувати та змінювати власне розуміння, цілі та способи дії. В психології за таких випадків зазвичай використовуються такі поняття як здвиг мотиву на ціль, цілі на мотив, тощо. Це пов'язане з тим, що змінюється уявлення суб'єкта про межі ситуації, а це призводить до перегляду цілей, способів та засобів дій. В.А. Петровський навіть використовує термін «надситуативна активність» [12], але ніякої такої надситуативної активності не існує, а вихід за межі початково визначених цілей пов'язаний зі зміною початкових уявлень про межі ситуації та її зміст, тобто, з переходом до іншої ситуації.

Таким чином, по відношенню до ситуації як об'єкта дії, активність суб'єкта може бути реалізованою як можливість:

1. Обирати ситуацію дії.
2. Визначати ту проблему, яка є головним змістом ситуації.

Якщо надалі рухатися у цьому напрямку, наступним пунктом після визначення проблеми повинне стати цілепокладання. Однак така логіка руху: ситуація – проблема – ціль – засоби, де у підгрунті знаходиться певна початково детермінована множина ситуацій, не є єдиним можливим. Принципово можливі та практично можуть бути реалізованими також інші логіки, а саме: цілепокладання – створення ситуації задля його реалізації; або аналіз наявних засобів – створення цілі задля їхнього оптимального використання. Таким чином, в підгрунті активності може знаходитися будь-

який з локусів вибору. Принципово необхідною є власне наявність можливості вибору.

Іншим важливим аспектом активності є необхідність прийняття відповідності за результати здійсненого вибору. Задля його реалізації необхідно, щонайменше, щоб суб'єкт:

1. Усвідомлював головні результати зробленого вибору.
2. Усвідомлював додаткові наслідки зробленого вибору.
3. Усвідомлював причинно-наслідкові зв'язки між зробленим вибором, його головними результатами і наслідками.
4. Усвідомлював що ніхто інший, але виключно власне він особисто, несе всю відповідальність за змінення ситуації.

Головною складністю, на нашу думку, тут є необхідність усвідомлення причинно-наслідкового зв'язку між початковим здійсненням активності та змінами в ситуації. Попередні наші дослідження продемонстрували, що у досліджених групах ступінь усвідомлення власних цілей та дій по їхньому досягненню вимірюються одиницями відсотків, а уявлення про причинно-наслідкові зв'язки зазвичай відсутні взагалі [4].

Таким чином, якщо ми хочемо поставити перед собою завдання здійснення впливу на активність суб'єкта з метою її зростання, ми повинні організувати його діяльність у такий спосіб.

1. Організація усвідомлення просторів вибору: ситуації, цілі, способів, засобів дії, ресурсів, тощо.
2. Здійснення всіх необхідних виборів.
3. Прогнозування можливих результатів та наслідків дій та необхідна корекція.
4. Реалізація прийнятих рішень.
5. Фіксація результатів та наслідків виконаних дій.
6. Прийняття відповідальності за отримані результати та наслідки.
7. Оцінювання результатів та наслідків.

Гіпотеза полягає в тому, що, за умови позитивного оцінювання отриманих результатів, ступінь активності суб'єкта буде підвищуватися, а ця схема роботи може бути використаною їм надалі.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики.: Сб. – М.: Худож. лит, 1975. – с. 234-407.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6 тт. Т.1. Вопросы теории и истории психологии. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
3. Гартман Н. К основоположению онтологии / Пер. с нем. Ю. В. Медведева / под ред. Д. В. Складнева. – СПб.: Наука, 2003. – 639 с.
4. Дітюк П.П. Понятійне поле ситуацій проблемності / П.П. Дітюк // Технології розвитку інтелекту : електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – К., 2013. – Т. 1, № 4. – режим доступу: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/71
5. Дубровский В.А. Очерки по общей теории деятельности. – М.: ННФ «Институт развития им. Г.П. Щедровицкого», 2011 – 576 с.
6. Зарецька О.О. Категорія «ситуація» у технологіях інтелектуальної діяльності // Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання / за ред. С.Д. Максименка, М.Л. Смульсон. – К., 2009. - Т. 8, вип. 6 – с. 93-98.
7. Иванов Д.А., Савельев В.П., Шеманский П.В. Основы управления войсками в бою. Изд. 2-е, перераб. и доп. М., Воениздат, 1977. – 389 с.
8. Коверзнева И. А. Психология активности и поведения. – Минск: МИУ, 2010. - 314 с.
9. Лефевр В.А. Рефлексия. – М.: Когито-центр, 2003. – 496 с.
10. Назар М. М. Суб'єктна активність в контексті формування комунікативної компетентності [Електронний ресурс] / Технології розвитку

інтелекту. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2012. -

Режим доступу:

http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/217

11. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Теоретическая психология: учебное пособие для вузов. — М.: Академия, 2001. — 528 с.

12. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности. / Российский открытый университет. — М.: ТОО “Горбунок“, 1992. — 224 с.

13. Смульсон М. Л. Розвиток інтелекту та суб’єктності дорослих у віртуальному просторі [Електронний ресурс] / Технології розвитку інтелекту. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, 2016. - Режим доступу

http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/239

14. Ухтомский А.А. Доминанта. – СПб.: Питер, 2002 – с. 347.

15. Философия: Энциклопедический словарь / под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики. 2004. – 1072 с.

16. Щедровицкий Г. П. Избранные труды. – М., 1995. – 759 с.

17. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М., 1989. – 560 с.

References transliterated

1. Bahtin M.M. Formy vremeni i hronotopa v romane. Ocherki po istoricheskoy pojetike // Voprosy literatury i jestetiki.: Sb. – М.: Hudozh. lit, 1975. – s. 234-407.

2. Vygotskij L.S. Sobranie sochinenij v 6 tt. T.1. Voprosy teorii i istorii psihologii. – М.: Pedagogika, 1982. – 488 s.

3. Gartman N. K osnovopolozheniju ontologii / Per. s nem. Ju. V. Medvedeva / pod red. D. V. Skljadneva. – SPb.: Nauka, 2003. – 639 s.

4. Ditjuk P.P. Ponjatijne pole sytuacij problemnosti / P.P. Ditjuk //Tehnologii' rozvytku intelektu : elektronne naukove fahove vydannja [Elektronnyj resurs]. – К., 2013. – Т. 1, № 4. – rezhym dostupu: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/715.

5. Dubrovskij V.A. Ocherki po obshej teorii dejatel'nosti. – M.: NNF «Institut razvitija im. G.P. Shhedrovickogo», 2011 – 576 s.
6. Zarec'ka O.O. Kategorija «sytuacija» u tehnologijah intelektual'noi' dijal'nosti // Aktual'ni problemy psihologii': Psihologichna teorija i tehnologija navchannja / za red. S.D. Maksymenka, M.L. Smul'son. – K., 2009. - T. 8, vyp. 6 – s. 93-98.
7. Ivanov D.A., Savel'ev V.P., Shemanskij P.V. Osnovy upravlenija vojskami v boju. Izd. 2-e, pererab. i dop. M., Voenizdat, 1977. – 389 s.
8. Koverzneva I. A. Psihologija aktivnosti i povedenija. – Minsk: MIU, 2010. - 314 s.
9. Lefevr V.A. Refleksija. – M.: Kogito-centr, 2003. – 496 s.
10. Nazar M. M. Sub'jektna aktyvnist' v konteksti formuvannja komunikatyvnoi' kompetentnosti [Elektronnyj resurs] / Tehnologii' rozvytku intelektu. – K. : Instytut psihologii' im. G.S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny, 2012. - Rezhym dostupu:
http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/217
11. Petrovskij A. V., Jaroshevskij M. G. Teoreticheskaja psihologija: uchebnoe posobie dlja vuzov. — M.: Akademija, 2001. — 528 s.
12. Petrovskij V. A. Psihologija neadaptivnoj aktivnosti. / Rossijskij otkrytyj universitet. — M.: TOO “Gorbunok“, 1992. — 224 s.
13. Smul'son M. L. Rozvitok intelektu ta sub'ektnosti doroslih u virtual'nomu prostori [Elektronnyj resurs] / Tehnologii' rozvitku intelektu. – K. : Institut psihologii' im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraïni, 2016. - Rezhim dostupu http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/239
14. Uhtomskij A.A. Dominanta. – SPb.: Piter, 2002 – s. 347.
15. Filosofija: Jenciklopedicheskij slovar' / pod red. A.A. Ivina. – M. : Gardariki. 2004. – 1072 s.
16. Shhedrovickij G. P. Izbrannye trudy. – M., 1995. – 759 s.
17. Jel'konin D.B. Izbrannye psihologicheskie trudy. – M., 1989. – 560 s.

13. Smul'son M. L. Rozvytok intelektu ta sub'jektnosti doroslyh u virtual'nomu prostori [Elektronnyj resurs] / Tehnologii' rozvytku intelektu. – K. : Instytut psykholonii' im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraii'ny, 2016. - Rezhym dostupu http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/239

Отримано: 03.03.2017

Відрецензовано: 12.03.2017

Опубліковано: 24.03.2017